शोधनिर्देशक : टीकाप्रसाद फूँएल
पद : शिक्षण सहायक

रामप्रकाश समथिङका सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, महलदेखि सडकसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभाग अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको दसौँ पत्रको
प्रयोजनका लागि
प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सुरेन्द्रप्रसाद ढकाल
कक्षा रोल नं.: २४
परीक्षा रोल नं.: १००३१
शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९
रजिष्ट्रेशन नं.: ९-२-२०३-१८७-२००७
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग
इलाम, २०७५

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम
नेपाली विभाग

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामका विद्यार्थी **श्री सुरेन्द्रप्रसाद ढकाल**ले स्नातकोत्तर दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत गरेको **"रामप्रकाश समथिङका सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, महलदेखि सडकसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन"** शीर्षकको यो शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. सरिता निरौला ....
उप–प्राध्यापक
विभागीय प्रमुख

२. टीकाप्रसाद फूँएल ....
शिक्षण सहायक
शोधनिर्देशक

३. डिल्लीप्रसाद दुवाडी ....
सह–प्राध्यापक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, इलाम
बाह्य परीक्षक

मिति : वि.सं. २०७५/११/२३
ई.सं. ०७ मार्च २०१९

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलामको नेपाली विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि शोधार्थी सुरेन्द्रप्रसाद ढकालले **रामप्रकाश समथिङको सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, महलदेखि सडकसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन"** मेरो निर्देशनमा रही तयार गरी प्रस्तुत गर्नुभएको हो । निरन्तर प्रयत्न गरी परिश्रमपूर्वक शोधखोज गरी तयार पारिएको यस शोध पत्रप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम नेपाली विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : वि.सं.: २०७५/११/१०

ई.सं.: २०१९-०१-२२

शोधनिर्देशक
टीकाप्रसाद फूँएल
शिक्षण सहायक
महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस
नेपाली विभाग, इलाम

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तहको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि श्रद्धेय गुरू तथा महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पसका शिक्षण सहायक टीकाप्रसाद फूँएलज्यूको निर्देशनमा तयार गरेको हो । आफ्नो अति व्यस्त जीवनमा पनि अमूल्य समय दिई मलाई समुचित सुझाव दिदै मार्ग निर्देशन समेत दिनुभएर यस शोधकार्यको लेखनमा अभिप्रेरित गर्नुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरुहरूप्रति म सर्वप्रथम हार्दिक आभार एवम् कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी म.र.ब. क्याम्पस इलाम नेपाली विभाग अर्न्तगत विभागीय प्रमुख सरिता निरौला गुरूमा र अन्य सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्दा आवश्यक सल्लाह सुझाव एवम् सूचना उपलब्ध गराई आफ्नो जीवनका विविध पक्षको लिखित तथा मौखिक जानकारी दिएर यस कार्यमा सहयोग गर्नुहुने मेरा शोधनायक रामप्रकाश समथिङज्यू र उहाँको परिवारका सम्पूर्ण सदस्यहरूप्रति कृतज्ञ छु । शोधपत्र तयार गर्ने शिलशिलामा आवश्यक जानकारी उचित वातावरण लगायत सम्पूर्ण कुराको व्यवस्था मिलाई दिनुहुने मेरी जीवन संगिनी सिर्जना संग्रौलाप्रति आभार व्यक्त गर्दछु त्यस्तै आफ्नो व्यस्त समयका बाबजुद पनि सुरुबाट अन्त्यसम्म समय निकालेर सहयोग गर्ने मेरी साली सम्झना संग्रौलाप्रति विशेष आभार तथा कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसका साथै मेरा माता पिताप्रति पनि कृतज्ञ छु । साथै यस शोधकार्यलाई शुद्ध एवम् स्पष्टसँग टङ्कन तथा प्रिन्टआउट गरी सहयोग गर्ने आइसफ्ट कम्प्युटर सेन्टर, इलामका जनक रेग्मीलाई धन्यवाद दिन्छु । यसका साथै यो शोधपत्र तयार गर्नका निमित्त प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग गर्नुहुने सबैप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र समुचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस इलाम समक्ष पेश गर्दछु ।

मिति : वि.सं.: २०७५/११/१७

ई.सं.: २०१९-०२-१

शोधार्थी

सुरेन्द्रप्रसाद ढकाल

कक्षा रोल नं.: २४

परीक्षा रोल नं.: १००३१

शैक्षिक वर्ष : २०६८/०६९

रजिष्ट्रेशन नं.: ९-२-२०३-१८७-२००७

महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, नेपाली विभाग

इलाम, २०७५

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, नेपाली विभाग महेन्द्ररत्न बहुमुखी क्याम्पस, इलाम स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली विषयको दशौँ पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत **रामप्रकाश समथिङको सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, सडकदेखि महलसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन"** शीर्षकको शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेद भित्रका मूल शीर्षकमा विभाजन गरी आवश्यक उप शीर्षकहरू राखेर अध्ययन गरिएको छ ।

२०४९ बाट प्रवेश गरी निरन्तर साहित्यमा लागेका समथिङले नेपाली उपन्यास विधामा महत्त्वपूर्ण योगदान गरेका छन् । उनले नेपाली साहित्यमा बहु विधामा कलम चलाएर नेपाली समाजमा हुने अन्याय अत्यचार, सामाजिक विसङ्गतिको चिरफार गर्दै सभ्य समाज निर्माणको लागि आवह्सन गरेका छन् ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय शीर्षक रहेको छ । शोधपत्रको शीर्षक, शोधप्रयोजन, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, पूर्वकार्यको समीक्षा, शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता, सीमाङ्कन, शोधविधि, र शोधपत्रको रूपरेखा जस्ता शीर्षक दिएर यो परिच्छेद तयार पारिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेदमा रामप्रकाश समथिङको संक्षिप्त औपन्यासिक परिचय मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा समथिङको संक्षिप्त जीवनी, र व्यक्तित्व कृति विवरण, साहित्यिक यात्राको चरणहरू र उनको मुख्य औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू उल्लेख गरिएको छ ।

तेस्रो परिच्छेदमा उपन्यासका सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा उपन्यासको संक्षिप्त परिचय, व्युत्पति, उपन्यासको परिभाषा, विधागत स्वरूप, विकासक्रम, प्रवृत्ति, उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण, तत्त्वहरू, उपन्यासको अन्य विधासँगको सम्बन्ध, आदिको चर्चा गरिएको छ ।

चौंथो परिच्छेदमा **रामप्रकाश समथिङको सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, सडकदेखि महलसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन** मूल शीर्षक रहेको छ । यसमा विषय प्रवेश, सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, सडकदेखि महलसम्म उपन्यासको विश्लेषण गरिएको छ । प्रवृत्तिगत आधारमा रामप्रकाश समथिङका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू आदिको चर्चा गरिएको छ ।

पाचौँ परिच्छेदमा उपसंहार एवम् निष्कर्ष मूल शीर्षक दिएर अघिल्ला परिच्छेदहरूमा अध्ययन गरिएका विषयवस्तु र सामग्रीलाई सारांशको रूपमा चर्चा गर्दै समथिङ सामाजिक उपन्यासकार हुन भन्ने कुरा स्पष्ट पारिएको छ ।

यसप्रकार लामो समयदेखि साहित्य सेवामा लागि परेका समथिङ वहुविधामा कलम चलाउने प्रतिभा हुन् । यसमध्ये उनको उपन्यास विधा मुख्य रहेको छ । उनले आफ्ना उपन्यास मार्फत समाजमा रहेका साँस्कृतिक, आर्थिक, राजनीतिक, प्रशासनिक विसङ्गतिका माध्यमबाट समाज सुधारको चेतनालाई अभिव्यञ्जित गरेका छन् । यी विकृति विसङ्गति जन्माउने तत्त्वलाई निर्मूल पार्दै सभ्य समाजको निर्माण गर्नु पर्ने चेतना उनका आख्यानले प्रस्तुत गरेको छ । उनका २२ उपन्यास मध्ये ३ उपन्यास सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, सडकदेखि महलसम्ममा समाजमा घट्ने विभिन्न समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको छ । नारी समस्या, मजदुरको समस्या, सामाजिक असमानता, आर्थिक समस्या आदिलाई सफल रूपमा प्रस्तुत गर्दै सामाजिक उपन्यासकार बन्न सफल भएका छन् ।

विषयसूची

शीर्षक **पेज नं.**

प्रथम परिच्छेद
शोध परिचय

१.१ शोधशीर्षक १
१.२ शोधप्रयोजन १
१.३ विषयपरिचय १
१.४ समस्याकथन १
१.५ शोधको उद्देश्य २
१.६ पूर्वकार्यको समीक्षा २
१.७ शोधपत्रको औचित्य, महत्त्व र उपयोगिता ४
१.८ अध्ययनको सीमाङ्कन ५
१.९ सामग्री संकलन विधि ५
१.१० शोधविधि ५
१.११ शोधपत्रको रूपरेखा ५

दोस्रो परिच्छेद
साहित्यकार समथिङ्को साहित्यिक यात्रा तथा चरणगत प्रवृति

२.१ साहित्यकार रामप्रकाश समथिङको परिचय ७
    २.१.१ जन्म, जन्मस्थान र बाल्यकाल ९
    २.१.२ शिक्षादीक्षा ९
    २.१.३ परिवार १२
२.२ संलग्नता तथा अनुभव १२
२.३ कवि व्यक्तित्व १३
२.४ कथाकार व्यक्तित्व १४
२.५ सामाजिक व्यक्तित्व १५
२.६ साहित्यिक व्यक्तित्व १५
२.७ पत्रकार व्यक्तित्व १६
२.८ निबन्धकार व्यक्तित्व १६
२.९ राजनीतिक व्यक्तित्व १७
२.१० साहित्यकार रामप्रकाश समथिङको साहित्यिक यात्रा १८
    २.१०.१ प्रथम चरण (वि.सं. २०४८– २०६४) २१
    २.१०.२ द्वितीय चरण (वि.सं. २०६५– २०६९) २२
    २.१०.३ तृतीय चरण (२०७० देखि हालसम्म) २४
२.११ समथिङको उपन्यासगत प्रवृत्ति २६

२.११.१ समाजिक यथार्थप्रति रुचि २६
२.११.२ यिनका उपन्यासमा समाजका विभिन्न स्थितिका पात्रहरूको प्रयोग पाइनु २७
२.११.३ बालजगतका समस्याहरू कथामा देखाइएका हुन्छन् बालकहरूका पनि आफ्नै समस्याहरू हुन्छन् भन्ने कुरा देखाइएको छ २७
२.११.४ यौनको सहज विश्वसनीय पक्षमा जोड दिएका छन् २७
२.११.५ यिनका उपन्यासमा उपन्यासको ढाँचा रैखिक छ २७
२.११.६ सरल भाषाको प्रयोग २८
२.११.७ पात्रहरू निम्न सामाजिक स्तरका छन् २८
२.११.८ गाउँ र सहर दुवैक्षेत्रलाई कार्यपीठिका बनाइएको छ २८
२.११.९ सामाजिक गतिशीलतामा जोड दिएको छ २८
२.११.१० नेपाली समाजको आर्थिक द्वन्द्वलाई जीवन्त रुपमा चित्रण गरेका छन् २८
२.११.११ राजनैतिक चेतनाको पृष्ठभूमिमा सामाजिक समस्या प्रस्तुत गरेका छन् २९
२.११.१२ उनले गरिबी र यसबाट उत्पन्न हुने जटिल समस्यालाई व्यापक रुपमा प्रस्तुत गरेका छन् २९
२.११.१३ वेदना, पीडा र अन्य संवेगहरूको समायोजन उनका उपन्यासमा गरिएको पाइन्छ २९
२.११.१४ नारीमा देखिएका यौन समस्याको चित्रण गर्नु ३०

तेस्रो परिच्छेद
उपन्यासको सैद्धान्तिक पक्षको अध्ययन

३.१ उपन्यासको सङ्क्षिप्त परिचय ३१
३.२ उपन्यासको व्युत्पत्ति ३२
३.३ उपन्यासको परिभाषा ३२
३.३.१ शब्दकोषले दिएका परिभाषा ३३
३.३.२ विभिन्न विदेशी तथा स्वदेशी विद्वान्हरूका परिभाषा ३४
३.४ उपन्यासको विधागत स्वरुप ३५
३.५ नेपाली उपन्यासको विकासक्रम ३६
३.५.१ प्राथमिक काल (वि.सं.१८२७–१९४५) ३६
३.५.२ माध्यमिक काल (वि.सं. १९४६ देखि १९९० सम्म) ३७
३.५.३ आधुनिक काल (वि.सं. १९९१ देखि हालसम्म) ३८
३.५.३.१ आदर्शोन्मुख यथार्थवादी धारा ३९
३.५.३.२ स्वच्छन्दतावादी धारा ४०
३.५.३.३ सामाजिक यथार्थवादी धारा ४१

३.५.३.४ आलोचनात्मक यथार्थवादी धारा ४२
३.५.३.५ मनोविश्लेषणात्मक धारा ४२
३.५.३.६ विसङ्गतिवादी धारा ४३
३.५.३.७ अस्तित्ववादी धारा ४३
३.५.३.८ समाजवादी यथार्थवादी धारा ४४
३.६ उपन्यासको प्रकारगत वर्गीकरण ४५
३.६.१ विषयवस्तुका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४५
३.६.२ कथानकको आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४७
३.६.३ शैलीका आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४७
३.६.४ आयम वा आकारको आधारमा उपन्यासको वर्गीकरण ४८
३.७ उपन्यासको तत्त्वहरू ४९
३.७.१ कथानक ४९
३.७.२ चरित्र ४९
३.७.३ पर्यावरण ५०
३.७.३.१ देशकाल ५०
३.७.३.२ वातावरण ५१
३.७.४ उद्देश्य ५१
३.७.५ दृष्टिविन्दु ५१
३.७.५.१ बाह्य तथा तृतीयपुरुष दृष्टिविन्दु ५१
३.७.५.२ आन्तरिक तथा प्रथमपुरुष दृष्टिविन्दु ५२
३.७.६ भाषाशैलीय विन्यास ५२
३.८ उपन्याससँग अन्य साहित्यिक विधाको सम्बन्ध ५४
३.८.१ उपन्यास र कथा ५४
३.८.२ उपन्यास र आत्मकथा ५५
३.८.३ उपन्यास र निबन्ध ५५
३.८.४ उपन्यास र नाटक ५६
३.८.५ उपन्यास र महाकाव्य ५६

चौंथो परिच्छेद

सौतेनी आमा, धनबहादुर सर, महलदेखि सडकसम्म उपन्यासको कृतिपरक अध्ययन

४.१ विषयप्रवेश ५८
४.२ 'सौतेनी आमा' उपन्यासको विश्लेषण ५८
४.२.१ 'सौतेनी आमा' उपन्यासको कथानक ५८
४.२.२ 'सौतेनी आमा' उपन्यासमा चरित्रचित्रण ६२
४.२.३ 'सौतेनी आमा' उपन्यासमा परिवेश ६७

४.२.४ ‘सौतेनी आमा’ उपन्यासको उद्वेश्य ६८
४.२.५ ‘सौतेनी आमा’ उपन्यासमा भाषाशैली ६९
४.२.६ ‘सौतेनी आमा’ उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ७०
४.२.७ ‘सौतेनी आमा’ उपन्यासको निष्कर्ष ७०
४.३ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासको विश्लेषण ७१
४.३.१ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासको कथानक ७१
४.३.२ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासमा चरित्रचित्रण ७६
४.३.३ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासको उदेश्य ७९
४.३.४ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासमा परिवेश ८१
४.३.५ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासमा भाषाशैली ८३
४.३.६ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ८३
४.३.७ ‘धनबहादुर सर’ उपन्यासको निष्कर्ष ८४
४.४ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासको विश्लेषण ८४
४.४.१ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासको कथावस्तु ८५
४.४.२ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासमा चरित्रचित्रण ८९
४.४.३ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासको उद्देश्य ९३
४.४.४ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासमा परिवेश ९५
४.४.५ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासमा भाषाशैली ९६
४.४.६ ‘महलदेखि सडकसम्म’ उपन्यासमा दृष्टिविन्दु ९७
४.४.७‘महलदेखि सडकसम्म’उपन्यासको निष्कर्ष ९८
४.५ प्रवृत्तिका आधारमा रामप्रकाश समथिङका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरूको अध्ययन ९८
४.५.१ समथिङका औपन्यासिक प्रवृत्तिहरू ९८
४.५.१.१ सामाजिक यथार्थवादी ९९
४.५.१.२ मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी ९९
४.५.१.३ आलोचनात्मक यथार्थवादी १००
४.५.१.४ विसङ्गतिवादी उपन्यासकार १००
४.५.१.५ आञ्चलिकता १०१
४.५.१.६ वर्गीय पात्रको प्रयोग १०१
४.५.१.७ प्रगतिशीलता १०२
४.५.१.८ भय र त्रासको प्रस्तुति १०२
४.५.१.९ सरल भाषाशैलीको प्रयोग १०२
४.५.१.१० सारांश १०३

पाँचौ परिच्छेद

उपसंहार एवम् निष्कर्ष **१०५**
सम्भावित शोध शीर्षकहरु
सन्दर्भग्रन्थ सूची

चिन्हको प्रयोग र सङ्क्षेपीकरण

चिन्ह	अर्थ
!	विस्मयादिबोधक
:	विसर्ग
,	अल्पविराम
।	पूर्णविराम
?	प्रश्नवाचक चिन्ह
…	केही अंश छोडिएको
()	कोष्ठक चिन्ह
‘ ’/“ ”	उद्धरण
/	र, वा
-	योजक चिन्ह
*	परिच्छेद समाप्त

सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
स्व.	स्वर्गीय
आर.पी.	रामप्रसाद
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	प्राथमिक विद्यालय
एस्.एल्.सी.	स्कुल लिभइन साटिपिकेट
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
डा.	डाक्टर
पृ.	पृष्ठ
संस्क.	संस्करण